

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת תצוה- שבת זכור, תשס"ב
מספר 433מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מדוע חשוב בפורים לדעת או שלא לדעת "בין ארור המן לברוך מרדכי"?

אחת המימרות המפורסמות בתלמוד הבבלי ביחס לפורים היא זו המגדירה את חובת השתייה בו (מגילה ז, ע"ב):
"אמר רבא: מיחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי".
 מימרא מעורפלת זו העסיקה פוסקים ופרשנים לאורך הדורות.¹ בראש ובראשונה נדרשו למילה הארמית "לבסומי", ונחלקו בכוונתה חכמי הדורות לשני מחנות: יש שפירשו² שלבסומי היינו להשתכר, ולפי זה יש חובה בפורים להגיע לשכרות ממש, ויש שפירשו¹ שהכוונה רק להתבסמות, לשתייה מועטת בלבד. מחלוקת זו הולידה מחלוקת נוספת בהבנת המשך המימרא "עד דלא ידע וכו'". לאמור, הסבורים שהחובה היא שכרות ממש, יפרשו את תיבת "עד" במובן של "עד ועד בכלל", ולפי זה, יש לו לאדם להרבות בשתייה עד שיגיע למצב של אי ידיעה "בין ארור המן לברוך מרדכי".² לעומתם, הסבורים שהחובה היא שתייה מועטת יפרשו את תיבת "עד" במובן של "עד ולא עד בכלל", ואין להגיע לחוסר ידיעה שכזה.
 גם אפשר אי הידיעה "בין ארור המן לברוך מרדכי" נזדקקו רבים מן המפרשים. ניתן לפרש בפשטות, שרבא מתייחס להעדר הבחנה בין טיבו של המן לטיבו של מרדכי.³ אבל נאמר פירושים אחרים,⁴ כמו: שלא ידע לומר את הקטע המתאים בפיוט שבו הם משובצים, או שלא יצליח לכוון את הערך המספרי הזהה של המילים "ארור המן" והמילים "ברוך מרדכי" (בגימטריא = 502).
 אכן, לכל הפירושים הללו, לא נתברר די הצורך, מפני מה השיעור שנקבע לכמות השתייה בפורים הוא דווקא מדד ההבחנה "בין ארור המן לברוך מרדכי"? - הן אם לדעת רבא יש חובה להשתכר ממש בפורים, יש להבין למה דרש להגיע דווקא לאי הבחנה בין המן למרדכי, והרי כל מצב שבו אין לאדם יכולת הבחנה בין טוב לרע, מחמת שתייה, הוא בעצם מצב של שכרות? !⁵ והן אם לדעתו די בשתייה מועטת, יש להבין למה דווקא שיעור זה הוא שנבחר ל'קו אדום' שאין לחצותו? !
 להלן נציע פתרון לשאלה זו, לפיו יובהר כי באירועי מגילת אסתר עצמם היה ביטוי להבחנה 'בין ארור המן לברוך מרדכי' או להעדרה, ושיעור זה שבחר רבא מהווה אפוא זכר לאותם אירועים.

¹ ראה למשל: רא"ז איצקוביץ, **שתייה ושכרות בהלכה**, כרך ג, מזכרת בתיה תשמ"ב, עמ' שפד-שצט. וראה במיוחד: מ' רפלד, "עד דלא ידע - השכרות בפורים - מקורות, פרשנות ונוהגים", בתוך: ר"ד שפרבר, **מנהגי ישראל**, חלק ו, ירושלים תשנ"ח, עמ' ז-רכו, ושם בעמ' רז, בהערה, ציין להרבה מאמרים ומחקרים.
² כן דעת הרבה מן הראשונים. ראה למשל: הערוך, ערך בסס; ר"ח, מגילה ז, ע"ב; רש"י, מגילה שם; רמב"ם, הל' מגילה, פ"ב ה"ט"ו; טור או"ח, סי' תרצה; אבודרהם השלם, ירושלים תשכ"ג, דיני פורים, עמ' רט; נימוקי יוסף, מגילה שם. גם ראשונים שכתבו שמירת רבא דחווה ואיננה להלכה, סבורים שכוונת רבא לשכרות ממש (שהרי משום כך דחווה). ראה למשל: רז"ה, המאור הקטן, מגילה שם, משם רבנו אפרים; ר"מ המאירי, בית הבחירה, שם.
¹ ראה: ר"א הכהן, ארחות חיים, דין סעודת פורים, אות לח; כלבו, הל' פורים, סי' מה; מהרי"ל, מהד' שפיצר, ירושלים תשנ"א, הל' פורים, עמ' תכו, אות י. וכן בספרות האחרונים, למשל: ר"נ וייל, קרבן נתנאל (על הרא"ש), מגילה, פ"א, ח, אות י; רא"ז מרגליות, יד אפרים, שו"ע, או"ח, סי' תרצ"ה, א.
² לפי גישה זו, כל עוד אדם יודע "בין ארור המן לברוך מרדכי" הוא לא קיים את מצוות השתייה כראוי. לא פלא, שהרמב"ם (לעיל הערה 2), בהביא דין זה למעשה, הורה: "ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות". שכן, רק בשינה ניתן להבטיח שיקיימו כל ישראל את "עד דלא ידע" כהלכה.
³ וכפי שנראה לדעת הפוסקים לשתות עד שירדם. ראה: רש"י זווין, **המועדים בהלכה**, ירושלים תשמ"מ, ח"ב, עמ' רמת.
⁴ ראה: רא"ז הכהן, אגודה, מגילה, פ"א סי' ו; אבודרהם (לעיל הערה 2); מהרי"ל (לעיל הערה 3).
⁵ מצב זה מוגדר "שכרותו של לוט". על שכרות זו וגדרה, ראה: ג' ליבזון, "אחריותו הפלילית של השכור במשפט העברי", דיני ישראל, ג (תשל"ב), עמ' 74-76.

כידוע, המפנה באירועי המגילה הוא הלילה שבו נדדה שנת המלך (ו, א). באותו לילה נודע לאחשורוש שמרדכי לא קיבל שכר על שהצילו מבגתן ותרש. בעודו מחשב מה לעשות, הגיע המן, בפקודתו הוכנס אליו ונשאל על ידו (שם, ה): "מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו". שאלה זו, שלא חשפה את זהות האיש, היא שהפילה את המן. שכן, המן שחשב על עצמו הציג כיבוד מלכותי מיוחד, ובמו פיו חרץ את הכבוד שינתן למרדכי ואת השפלתו שלו. זאת ועוד, המן בתשובתו גרם לא רק לביסוס מעמדו של מרדכי בחצר המלך, אלא הגביר גם והעמיק את חשדותיו של אחשורוש, שהוא המן חפץ למלוך תחתיו וקושר קשר כנגדו.⁶ לגורמים אלו היה לבטח חלק בהחלטת אחשורוש לתלות את המן, כאשר שמע במהלך אותו יום על העץ שהכין לתליית מרדכי (ז, ט).⁷ אין ספק, שאם המן היה מודע לכך שאחשורוש איננו חושב עליו אלא על מרדכי, היו התוצאות שונות לחלוטין. נמצא, כי השיח הזה הוא נקודת המפנה שהביאה למפלת המן,⁸ ובעיקר, אי הבהירות שהייתה במהלכו באשר לזהות "האיש אשר המלך חפץ ביקרו".⁹

מעתה, הסבורים שחובה להשתכר בפורים יכולים לומר, שאת 'הרגע' הדרמטי הזה, בו לא היה ידוע מי האיש אליו התכוון המלך, את זאת רצה רבא להנציח. משום כך הורה להשתכר "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". הגעת האדם למצב של אי ידיעה מי מבין השנים הוא 'הברוך',¹⁰ מרדכי או המן, היא היא המצב בו היו אחשורוש והמן באותה שעה ששוחחו, והשרוי במצב שכזה בפורים מנציח יפה את שורשה של מפלת המן. זאת ועוד, אפשר שעצם העיסוק בשאלה, אם עדיין יודעים שהמן הוא הארור ומרדכי הוא הברוך, יש בו כדי להזכיר את האירוע האמור. אם כך הדבר, או אז, בשיעור "עד דלא ידע" מונצחת יפה מפלתו של המן, גם לשיטה שדי בשתייה מועטת!

מנגד, בראשית סיפור המגילה, היה מצב בו הייתה הבחנה ברורה בין המן למרדכי. על המשתה השני שעשה אחשורוש "לכל העם הנמצאים בשושן הבירה", נאמר (א, ח): "והשתיה כדת אין אנס, כי כן יסד המלך... לעשות כרצון איש ואיש", ובבבלי מגילה (יב, ע"א) נתבאר: "אמר רבא: לעשות כרצון מרדכי והמן". כלומר, למרות שהיו מאכלות אסורות ויין נסך במשתה הזה של אחשורוש, ניתן היה לאכול ולשתות רק כשר - "כרצון מרדכי".¹¹ מעתה, לדעה שדי בפורים בשתייה מועטת, ניתן לומר כי בכוונה תחילה הדגיש רבא, ששיעור השתייה הוא כל עוד יודע האדם "בין ארור המן לברוך מרדכי", שהרי גם יהודי שושן, לדעת רבא, תוך כדי שתיית יין, הקפידו לעשות את ההבחנה הזאת, ולא נכשלו באיסור כרצון המן הארור.¹² שתייה 'מבוקרת' שכזו בפורים יכולה אפוא להנציח את זכותם של יהודי שושן! אמנם יש המפרשים,¹³ שנכשלו היהודים באיסור יין נסך במשתה, וחטא זה היה מן הגורמים לצרתם. לפי זה, לסבורים שחובה להשתכר בפורים - באי הידיעה 'בין ארור המן לברוך מרדכי', יתכן זכר גם לחוסר ההבחנה שהיה באותו משתה, וזהו זכר לחטא שגרם לצרת המן.¹⁴ סוף דבר: כבר כתבו רבותינו הראשונים,¹⁵ כי מצוות השתייה בפורים ענינה להזכיר את המשתאות שהיו בסיפור המגילה, שסביבם נרקמה עלילת החג ובאה ישועת ישראל. לדברינו, אפשר שגם השיעור שלימדנו רבא - "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" - נכלל במסגרת זו, ויש בו כדי לשמר מאירועיו של חג הפורים ולהקרין לדורות מאוור.

ד"ר בעז שפיגל
המחלקה לתלמוד

6 על החשדות שהיו לו, ראה: מגילה טו, ע"ב, בבבלי תא: "קנאתו במלך". על אימות החששות בביאת המן אל החצר ובשיחתו עם אחשורוש, ראה: אסתר רבה, י, א; תרגום ראשון לאסתר, ו, א (סוף הפסוק), והעניין הורחב אצל רבים ממפרשי המגילה.

7 וראה מלבי"ם, אגרת הפורים, אסתר ז, ט, אשר הדגיש עניין זה בדברי חרבונה על המן.
8 ואכן, חז"ל עצמם הגדירו את אותו הלילה "מפלתו של המן" (ירושלמי מגילה, פ"ב ה"ד) ו"תוקפו של נס" (בבלי שם, יט ע"א) גם הפייטנים הקדומים הבליטו את הלילה הזה. כך למשל ניסח זאת ינאי, בפיוט המשובץ להגדה של פסח (מהד' גולדשמידט, עמ' 137): "עוררת נצחך עליו בנדד שנת לילה".

9 לא פלא שיד ה' הודגשה בעניין זה בפנים שונות. היו שאמרו שמשמים סוכב ששאלת אחשורוש "מה לעשות באיש" וכו' תנוסח באופן כזה שלא יוכל המן להרגיש שהכוונה לאדם אחר, ראה: ביאור רבי שמואל די אוזידא על מגלת אסתר, ירושלים תשנ"ג, עמ' רכב. והיו שהדגישו שאירע נס גדול, שפיקח כהמן היה מסוגל בכלל להעלות בדעתו שהכוונה אליו, ראה: רמ"א פובידלו, קונטרס הנסים והנפלאות במגילת אסתר, ב"ב תשנ"ה, עמ' נג-נד.

10 ואמנם, לפי זה היה ראוי שיאמר רבא "בין ברוך המן לברוך מרדכי", אבל כבר לימדונו חכמים (ב"ר, מט, א): "וכל מי הוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו עובר בעשה, מה טעמיה (מש' ז, ז): 'ושם רשעים ירקב'".

11 כך פירש מהרש"א, מגילה שם (וכן בפרקי דר"א, פמ"ט), ורש"י פירש שמרדכי והמן "הם היו שרי המשקים במשתה".
12 רצון המן היה להחטיאם בדבר איסור, אלא שלא עלתה בידו. ראה: מגילה יג, ע"ב, דרשת רבא אודות דברי השטנה שהשמיע המן לאחשורוש: "ואם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהן, חובטו בקרקע ואינו שותהו". וגם במגילה יב, ע"א הודגש: "שנהנו מסעודתו של אותו רשע", ולא נאמר "שאכלו", כי אכלו כשר בלבד!

13 ראה למשל: ר"א הכהן, דנא ופשרא, אסתר ג, ז; שם ד, טז. לפי"ז צום יהודי שושן היווה גם תיקון לחטא זה.
14 ויש עניין לזכור גם את סיבת הצרה בפורים, ככתוב (ט, כו): "על כל דברי האגרת הזאת וגו'". ויותר מכך היו שאמרו, כי עצם סעודת פורים והמשתה בו, מיסודן, נועדו לתקן את חטאם של ישראל במשתה אחשורוש, ראה: ר"א מנדלבוים, קונטרס בלילה ההוא, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 38.

15 ראה: תשובות מהר"ם מרוטנבורג, מהד' בלאך, ברלין תרנ"א, סי' רעב, עמ' 316; ר"ח ב"ר שמואל (תלמיד ר' פרץ והרשב"א), צרור החיים, ירושלים תשכ"ו, עמ' קכ-קכא; אבודרהם השלם, עמ' רט-רי; ר"י בן דוד מסרגוסה (תלמיד הר"ן), פירוש על התורה, מהד' פלדמן, ירושלים תשל"ג, עמ' רנו-רנח.